

INTERVIU

GABRIEL SANDU: “Mi se pare că distanța care separă România de țările cu departamente de top în filosofia analitică se micșorează tot mai mult.”

Gabriel Sandu este un filosof român care trăiește și profesează de o lungă perioadă de timp în Finlanda. S-a născut la București și a urmat în România cursurile Academiei de Științe Economice (1978), apoi, în Finlanda, master-ul (1985) și doctoratul în filosofie sub îndrumarea lui Jaako Hintikka. A devenit cercetător al Academiei Finlandeze iar, din 1997 este profesor de filosofie al Universității din Helsinki. A publicat cărți și numeroase articole în reviste importante de logică și filosofie. Domeniile sale de interes sunt teoria jocurilor, logica și, în special, relația existentă între teoria jocurilor din științele economice și concepte ca adevărul, relația de consecință logică etc. A continuat cercetările lui Hintikka și a studiat impactul jocurilor semantice asupra fundamentelor matematice, teoriilor adevărului (cu precădere teoriile deflaționiste și cele de tip Tarski), precum și asupra compoziționalității și a teoriei cuantificării. Este de asemenea interesat de filosofia limbajului (teoriile referinței), logica modală și teoriile semantice formale ale limbajelor naturale. (n. red.)

Revista de Filosofie Analitică: Sunteți unul dintre filosofii români care au avut o carieră de succes în străinătate; ne puteți spune, domnule profesor, câteva momente importante ale acesteia?

Gabriel Sandu: Începutul studiilor de filosofie la Helsinki, participarea la seminariile conduse de Georg Henrik von Wright și întâlnirea cu Hintikka mi-au rămas în memorie. Am fost asistentul lui Hintikka mai bine de 8 ani. La seminariile conduse de von Wright participau și Simo Knuuttila, Ilkka Niiniluoto, Raimo Tuomela, Jan von Plato și alții. Era fără îndoială, la vremea

aceea, cel mai puternic departament de logică filosofică din Europa. Hintikka avea și catedra de la Stanford. Când se întorcea la Helsinki și era întrebat "Ce mai e nou în filosofie?" răspundea "Nu știu, n-am mai fost în Finlanda de câteva luni de zile".

Am studiat mult timp limbajele formale care-și definesc propriul predicat de adevăr. După rezultatele de imposibilitate ale lui Tarski (un limbaj suficient de expresiv nu-și poate defini propriul predicat de adevăr în condițiile în care logica acestui limbaj este cea clasică), a existat o emulație în a găsi limbaje suficient de expresive care, în anumite condiții, își definesc propriul predicat de adevăr. Limbajele respective, în măsura în care există, nu pot, bineînțeles, satisface logica clasică. Rezultatul cel mai remarcabil este cel obținut de Kripke (1975). Nu intru în detalii. Rezultatul pe care l-am obținut a justificat o invitație la colocviul "On Truth" din 1992, de la Boston. După ce l-am prezentat, am avut o discuție foarte intensă cu Burton Dreben. La Colocviu au participat Quine, Davidson, Soames, Gupta, Hintikka, și Goldfarb. Nu o să-l uit niciodată...

RFA: Fiind o revistă de filosofie analitică, ne-ar interesa să ne spuneți ce v-a determinat să adoptați stilul analitic de a face filosofie și ce anume apreciați la acest stil?

Gabriel Sandu: După ani de zile de marxism-leninism și de conspecte din clasici, lectura cărții lui Russell, *Problems of Philosophy* mi s-a părut ca un soare de primăvară după o iarnă lungă și întunecată. Combinația dintre reflexia filosofică și folosirea metodelor logice tipică filosofiei analitice m-a atras enorm de mult.

RFA: Care credeți că ar fi diferențele dintre modul în care se studiază filosofia în România și modul în care se studiază ea într-un mediu apropiat de stilul anglo-saxon?

Gabriel Sandu: Nu știu cum se studiază filosofia în România, un păcat pentru care sper că voi fi iertat ...

RFA: Care este părerea dumneavoastră despre situația filosofiei analitice în România? Care credeți că sunt punctele tari și slăbiciunile?

Gabriel Sandu: Filosofia analitică în România este tânără. Finlanda a fost în aceeași situație, tradiția filosofică predominantă fiind cea germană. Dar la un moment dat, Eino Kaila a adus logico-pozitivismul din Germania, prin anii

'30. Kaila era o figură extrem de carismatică, la cursurile lui asistau și profesori de la alte facultăți. Elevul lui, von Wright, a continuat această tradiție, și la fel a făcut și Hintikka, elevul lui von Wright. Acești oameni și-au dat seama că într-o țară atât de mică nu se poate spune ceva original decât prin specializare. Planificarea învățământului universitar în filosofie pe modelul universităților franceze și germane unde fiecare curent filosofic este reprezentat de către un profesor, era exclusă din lipsa de resurse. S-a format destul de repede un consens asupra standardelor de evaluare și programei de învățământ. Este o situație pe care mulți (printre care și prietenul meu Radu Bogdan) o găsesc monotona. Cert, multe din aspirațiile celor care vin să studieze filosofia rămân neîmplinite. Cei care vor să facă un doctorat în epistemologie sau filosofia limbajului trebuie să plece în Statele Unite.

Dacă nu mă înșel, în România filosofia analitică și-a găsit un scop liber de-abia în ultimii 10-15 ani. Mi se pare că distanța care separă România de țările cu departamente top în filosofia analitică se micșorează tot timpul. Mi-aduc aminte că Timothy Williamson îmi spunea, după o vizită la București: "am avut impresia că studenții sunt bine educați și studiază aceleași lucruri care sunt studiate și în alte universități de top din lume." Există chiar domenii în care se produce cunoaștere nouă, de foarte bună calitate. Rezultatele lui Adrian Miroiu sunt deja standard în domeniu.

RFA: Ce credeți că ar fi de făcut pentru a îmbunătăți situația filosofiei analitice în spațiul românesc?

Gabriel Sandu: Nu cred că există rețete standard, și nici nu știu dacă trebuie să fim îngrijorați de asta. Lucrurile se vor dezvolta după logica lor proprie, internă. Filosofia ține de indivizi și nu de programe naționale. Tinerii interesați de filosofia analitică vor merge la studii în altă parte și unii dintre ei se vor întoarce ca să facă școală. Mircea Dumitru a făcut o treabă foarte bună.

RFA: Credeți că un bun filosof analitic trebuie să aibă o pregătire solidă în logică matematică?

Gabriel Sandu: Nu, cred că nu. Deși filosofia analitică este în mare parte creația matematicienilor (Frege, Russell, Carnap, Tarski, Quine, Putnam, Kripke, Hintikka, Dummett), nu este numai apanajul lor. A existat o perioadă în care metodele formale s-au aplicat exagerat. Școala structuralistă germană este un exemplu în care simbolizarea a trecut înaintea formalizării. Exagerări au existat și în societatea de filosofie exactă de pe coasta de vest a Americii de Nord, ca și în așa zisa școală finlandeză. În *Naming and Necessity* nu există

nici o formulă! Dar dacă vrei să faci logică, logică formală, mi se pare că nu poți conturna logica matematică. O altă treabă este bineînțeles în ce măsură logica și metodele formale se împacă bine cu reflecția filosofică informală. Mi se pare că trecem printr-o perioadă în care logica a cam fugit din departamentele de filosofie. În departamentele de filosofie din SUA nu se mai fac doctorate în logică. Anul trecut *Jobs for Philosophers* nu a anunțat decât un singur post în logică (în departamentele de filosofie). Este unul din motivele pentru care filosofii cu aptitudini și interese pentru metodele formale încep să se mobilizeze din ce în ce mai activ pentru revigorarea lor departamentală. Dar nu sunt îngrijorat. Este o chestiune de modă.

RFA: Cum credeți că ar trebui predată logica în primii ani de studii filosofice – ca un sistem formal prin excelență, de exemplu sub forma axiomatică a teoriei mulțimilor, sau venind dinspre practicile argumentative din limbajul comun și căutând permanent relația dintre aceste practici și regulile logice?

Gabriel Sandu: Nu prea știu, înclin să favorizez prima alternativă, dar fără exagerări. La Paris 1, Sorbonne, unde am preluat catedra de logică de la Facultatea de filosofie, există un parcurs destul de dur în logică: teoria mulțimilor, teoria modelelor și teoria demonstrației, toate foarte matematizate. Foarte puțini studenți îl pot trece, cei care o fac sunt foarte buni. Dar mi se pare că e o exagerare. Se dezvoltă doar niște aptitudini de calcul. Într-un departament de filosofie studenții trebuie să vadă de la început relevanța filosofică a logicii. La Helsinki se merge cu ambele metode în paralel.

RFA: În opinia dumneavoastră, este logica o știință normativă a gândirii corecte? Dacă da, cum apreciați încercările contemporane de naturalizare a intenționalității și, în speță, a legilor logice?

Gabriel Sandu: Da, logica este o știință normativă a gândirii corecte, dar normativitatea nu trebuie înțeleasă prea exclusiv. Critica psihologismului de către Frege a dat oricărei încercări de a apropia logica de modurile concrete de raționament un sens peiorativ. Critica lui Frege era motivată de mariajul dintre logică și matematică de la începutul secolului trecut. Două mari momente au dus la divorțul dintre ele. Aplicarea logicii la atitudinile cognitive (Hintikka, Kripke) a deschis poarta logicilor atitudinilor propoziționale (logici epistemice). Epoca calculatoarelor și emergența inteligenței artificiale a motivat crearea unor punți între raționamentul logic și resursele computaționale. Treptat, multe din jaloanele “normativismului” au căzut. Asistăm astăzi la o întoarcere la psihologism care nu mai este însă înțeles în

sens normativ. Logicile dinamice în toate formele (logici dinamice epistemice, *update logics*, *logics of public announcements*, *logics of belief revision*, etc) încearcă să găsească principii de raționament în situații de incertitudine, cu informație incompletă, care se schimbă de la un moment la altul. Aș adăuga că agenda de cercetare este diferită, din acest punct de vedere, în Europa și Statele Unite. Agenda Europeană promovată de centrele de la Amsterdam, Londra, Oxford, Constanza, printre altele, bazată pe logicile modale, a adus sub aceeași umbrelă filosofi, logicieni, lingviști, informaticieni și teoreticieni ai jocurilor. În departamentele de filosofie din Statele Unite se mai scriu încă multe disertații doctorale despre Frege, Russell și designatorii rigizi...

RFA: Ne puteți spune ceva despre interesele dumneavoastră actuale de cercetare?

Gabriel Sandu: Operez la intersecția dintre logică și teoria jocurilor. Am rămas în mare măsură fidel școlii finlandeze de logică. Van Benthem numea Finlanda "Las Vegas of Logic" datorită faptului că foarte mulți logicieni finlandezi, și cei filosofi și cei matematicieni, au avut contribuții în teoria jocurilor. L-am urmat pe Hintikka. Nu am plecat după mode venite din altă parte, și mi se pare că a fost o idee bună. Multă lume se interesează de aceste lucruri în ziua de azi. Este una dintre temele principale de studiu la ILLC (Amsterdam). În anii '70 filosofii și logicienii au început să se intereseze de modul în care noțiuni din teoria jocurilor (reguli, strategii) pot să clarifice concepte dragi logicienilor: adevărul, noțiunea de teoremă, consistență logică, etc. Jocurile logice bazate pe tablourile lui Hintikka și Beth aduceau sub aceeași umbrelă noțiuni care până atunci erau separate (adevărul material și cel logic).

Ceea ce mă interesează pe mine azi este să merg în direcția inversă: să pornesc de la teoria jocurilor și de la noțiuni care-i sunt cu adevărat proprii (*Nash equilibrium*, *Pareto optimality*), să le import în semantica limbajelor logice pentru a obține noțiuni logice (de pildă probabilitatea cu care un enunț este verificabil) distincte de cele tradiționale.

RFA: Ne puteți spune în ce a constat activitatea dvs. de la sesiunea pe Probleme Contemporane în Filosofia Limbajului din cadrul acestui Congres?

Gabriel Sandu: Cei trei filosofi americani (Stanley, LePore, Szabo) care au participat la masa rotundă au abordat teme contemporane, foarte trendy, din filosofia limbajului: contextualism, indexicalitate, conținut semantic. Eu am încercat să spun ceva pe tema compoziționalității. Am încercat să prezint

niște tipuri de enunț, foarte simple, care nu au o interpretare compozițională. Mi se pare important, căci principiul compoziționalității (valoarea semantică a unui enunț depinde în întregime de valoarea semantică a expresiilor componente și de modul lor de combinare) este stâlpul metodologic principal al semanticii logice de la Montague încoace. În ultimii 15 ani mulți logicieni s-au pus de acord că acest principiu este chiar “Methodologically empty”: el poate fi întotdeauna implementat. Rezultatul tehnic cel mai complet și cel mai interesant din acest punct de vedere a fost formulat, în 2001, de unul din marii matematicieni englezi: Wilfried Hodges. Limbajele care i-au pus cele mai mari probleme au fost limbajele Hintikka-Sandu (așa-zisele limbajele IF). În prelegerea mea de la Seoul, am trecut în revistă rezultatele lui Hodges, și am încercat să formulez un nou limbaj, foarte simplu, pentru care rezultatul lui nu se aplică.

Interviul a fost realizat de către **Diana Popescu** și **Alexandru Marcoci** cu ocazia celui de-al XXII-lea **Congres Internațional de Filosofie (Seul, 30 iulie – 5 august 2008)**.